

SAXURLARDA “XINAYAXDI” MƏRASİMİ

Sahibə Musayeva

*AMEA Arxeologiya, Etnoqrafiya və
Antropologiya İnstitutu
aliyarbeyova.s@mail.ru*

Açar sözlər: xınayaxdı, xına, qırmızı rəng, saxurlar, xonçalar, hədiyyələr

Məqalədə Azərbaycanın bütün bölgələrində olduğu kimi, saxurlarda da toyöncəsi keçirilən xınayaxdı mərasimi, onun gəlinin evliliyinin başlanğıcını dərk etməsi üçün icra edildiyi, qədim zamanlarda xınanın sehrlı xüsusiyyətlərə malik olduğu, xınayaxdı mərasimində qırmızı rəngdən istifadə edilmənin rəmzi mənə daşdığı tarixi-etnoqrafik aspektdən araşdırılmışdır.

Mərasimdə bəyin qohumlarının gəlinə müxtəlif cür hədiyyələr və xonçalar gətirməsi, müasirirafçılığın saxur ailələrinə də təsir etməsi, xınayaxdı mərasiminin də geniş şəkildə keçirilməsi adəti tədqiqat obyektinə çevrilmişdir.

Keçmiş və müasir dövrdə saxurların xınayaxdı mərasiminin spesifik etnoqrafik xüsusiyyətləri öyrənilmiş və məqalədə müasir dövrlə müqayisəli şəkildə öz əksini tapmışdır.

ЦЕРЕМОНИЯ “ХНАЯХТЫ” У ЦАХУРОВ

Мусаева Сахиба

Ключевые слова: хнаяхты, хна, красный цвет, цахуры, хончи, подарки

В статье рассматриваются историко-этнографические аспекты предсвадебного обряда хнаяхты, распространенного во всех регионах Азербайджана, который совершался для понимания невесты начала ее замужества.

Объектом исследования стал обычай широкого проведения обряда хнаяхты по которому родственниками жениха приносят невесте различные подарки и хончи. Влияние такой расточительности наблюдается и в цахурских семьях.

В статье изучены и отражены специфические этнографические особенности обряда хнаяхты у цахуров в прошлом и современности.

CEREMONY “KHAYAKHTI” OF THE TSAKHURS

Musayeva Sahiba

Keywords: *khayakhti, henna, red color, tsakhurs, khonchas, gifts*

The article deals with the historical and ethnographic aspects of the pre-wedding rite of khayakhti, spread in all regions of Azerbaijan, which was performed to understand the bride of the beginning of her marriage.

The object of the study was the custom of widely conducting the rite of khayakhti according to which the relatives of the groom bring the bride various gifts and honchi. The influence of such extravagance is also observed in tsakhur families. The article studies and reflects the specific ethnographic features of the rite of khayakhti among the tsakhurs in the past and present.

Azərbaycanın bütün bölgələrində olduğu kimi, saxurlarda da toyöncəsi “həneybi”-xınayaxdı mərasimi keçirilirdi. Xınayaxdı gəlinin qızlıq həyatının sonunu və evliliyinin başlanğıcını dərk etməsi üçün icra edilən bir mərasim idi desək bəlkə də səhv olmaz. Bundan əlavə, qədim zamanlarda xınanın sehrli xüsusiyyətlərə malik olduğuna inanırdı. Ona görə də, pis göz və zərərli ruhlardan qorunmaq üçün xınadan istifadə olunardı. Elə gəlinin əllərinə, ayaqlarına və saçlarına xına yaxılması da bu inamın təzahürü idi.

Zaqatala rayonundan olan informatorumuzun dediyinə görə, nənəsi danışmış ki, lap əvvəllər xınayaxdı mərasimi günorta saatlarında başlayar və gecə yarısı bitərdi [11]. Mərasimdə yalnız qadınlar- qızın rəfiqələri, bacıları, xalaları, nənələri, həmçinin onun və bəyin anası, bacısı, digər qadın qohumları və s. iştirak edərdi. Bəy tərəfin adamları mərasimə qızardılmış qoz-fındıq və buğda aparardılar.

Dağıstan saxurlarının toy adətlərini qələmə alan K. Qurbanov yazır ki, bu mərasimdə “*bütün qızlar və gənc qadınlar əllərinə xına yaxaraq şənlənərdilər. Keçmişdə bunlar subay qızların nişanlı olmamalarına işarə idi. Bu isə onlara elçi göndərməyin mümkünlüyünə eyhamı ifadə edirdi*” [8, səh. 141].

Azərbaycan türklərinin, eləcə də Zaqatala bölgəsində məskunlaşan saxurların toy adətlərindən birini təşkil edən xınayaxdı mərasimində bütünlüklə qırmızı rəngdən istifadə edilməsinin rəmzi mənası vardır. Qırmızı rəng istilik, qaynarlıq, od-ocaq, ən nəhayət Günəşin simvolu mənasını özündə ehtiva edirdi. Yəni bu rəngin alt qatında təzə gəlinin ailəsinin həmişə od-ocaq, isti, işıqlı, nurlu, həyatının parlaq olması diləyi, arzusu yer alırdı. Bu xüsusda folklorşünas alim V. Vəliyev haqlı olaraq yazır ki, “*qırmızı geyinmək, ələ xına yaxmaq sevinc və xoşbəxtlik rəmzidir. Qədim zamanlardan dövrümüzə kimi gəlib çatan bu adət*

qədim azərbaycanlıların günəşə, oda sitayışı ilə daha çox əlaqəlidir. Günəşin yerdə nişanəsi hesab edilən odun qırmızı rəngdə olması insanların bu rəngə müsbət münasibətini meydana çıxarmışdır”[7, səh. 103].

Xınayaxma barədə etnoqraf Q.Rəcəbli qeyd edir ki: *“Toy şənliklərindən biri də qız evində icra olunan xınayaxdı idi. Gəlin köçməmişdən bir gün öncə oğlan evindən qız evinə boynuna qırmızı şərid bağlanmış bir qoç və toy tədarükü üçün ərzaq göndərildirdi. Qız evində xörək bişirib toy şənliyinə hazırlaşardılar. Axşam isə oğlanın anası, bacıları, ən yaxın qadın qohumları və qonşuları xonça düzəldib qız evinə xınayaxma mərasiminə gedərdilər. Xonçada gəlin üçün həna, iki bəzəkli şam, qənd, çay, noğul və xuşkəbər ilə birlikdə bir cüt ayaqqabı da olardı. Gələnləri qarşılayan qız anası və ya bacısı xonçanı onlardan alıb evə aparar, özlərini isə toy məclisinə dəvət edərdi. Gecə yarısına qədər çalib oynayırdılar. Sonra qadınlara yemək verilirdi. Qadınlara yemək yeyib dağılışırdılar, qızlar isə oxuya-oxuya o biri otağa keçərdilər. Gəlin qızın yengəsi hənanı xonçadan götürüb bir qabda isladar, gəlin qızı yatağına uzuadıb əl-ayağına həna yaxar, yorğan-döşək bulanmasın deyər üstündən qırmızı şilə dolayıb bağlayardı. Qız evində olan sonuncu toy şənliyi Azərbaycanı əksər bölgələrində “xınayaxdı”, bəzi bölgələrində “xına toy”, Bakı, Lənkəran və Şəki bölgəsində həm də “qız toyu”, Qazax bölgəsində “qız başı”, Quba bölgəsində “xına gecəsi”, Təbriz bölgəsində isə “yegəl” adlanırdı. “Xınayaxdı” gecəsində başlayaraq nişanlı qıza “gəlin qız”, adaxlı oğlana “bəy oğlan” deyilirdi”*[6, səh. 325-326].

Yuxarıdakı məlumatdanaçıqlanır ki, əvvəllər qız toyu ilə xınayaxdı mərasimi eyni gündə icra olunmuş.

Xınayaxdı barədə başqa bir etnoqrafik ədəbiyyatda da məlumat verilir və sözügedən mərasimin *“Şəkiddə “qız qonaqlığı”, Tovuzda “qızkəsdi”, Masallı və Lənkəranda, həmçinin Ordubadın bəzi kəndlərində “qızbaşı”, Abşeronda “xınananə”* adı ilə məlum olduğu bildirilir [5, səh. 186].

Onu da deyək ki, əsrlərin sərhəddini aşıb gələn xınayaxdı mərasiminin XX əsrdəki yerini və indiki məqamını izləmək etnoqraflar üçün maraq kəsb edir. Araşdırmaların da göstərdiyi kimi, sözügedən mərasim *“qız evinə məxsusdur və məhz orada, qız evi tərəfindən keçirilir. Əvvəllər bu mərasimlər sadə olardı. Toydan bir gün öncə ən yaxın qohumlar qızın evinə gedər, simvolik olaraq xına yaxaraq xeyir-dua verərdilər. Bunun üçün isə o qədər də böyük xərc tələb olunmurdu: bir kasa xına, bir xonça da konfet və gəlinin toy günü geyinəcəyi gəlinlik. Amma indi qədim adətlərimizdən olan xınayaxdını həyata keçirmək üçün əməlli-başlı xərc tələb olunur. Ümumilikdə, böyük toy biznesinin tərkib hissəsi olan dəbdəbəli xınayaxdı mərasimləri son zamanlar dəb halını almağa başlayıb. Onlar da günü-gündən öz bizneslərini genişləndirərək ofislər, mərkəzlər açmaqla məşğuldurlar”*[3].

Saxurlarda əvvəllər xınayaxdı mərasimini toydan bir gün öncə keçirərlərdi. Bununla bağlı belə bir deyim də var: Qiyna hənəybi, qiyka davatbi (yəni bugün xınayaxdı, sabah toy) [10].

Yaşlı saxur qadınlarının verdiyi məlumata əsasən, lap əvvəllər avarlar və saxurlar arasındaxınayaxdı mərasimi elə də geniş yayılmamışdır, lakin bəzi kəndlərdə icra edilərdi. Bu mərasim sovet dönəmində daha çox adət halını almağa başladı. Rus müəllif L.T.Solovyova yazır ki, *“Qum kəndində gəlinin rəfiqələri axşam saat 9-da bu mərasim üçün onun evinə toplaşdırdılar. Onlardan biri xına hazırlayırdı. Sonra isə gəlinin və bütün qızların ovuclarına və barmaqlarına xına qoyulurdu. Muxax kəndinin saxurlarında xınayaxdı yalnız gəlinin evində deyil, eyni zamanda kürəkənin ailəsində də həyata keçirilirdi. Kürəkənin ərə getməyən qohumları da barmaqlarını xınalayırdu. Muxax kəndində gəlinin ayaq və əl barmaqlarına, ovucuna, qalan qızların isə əl barmaqlarına xına qoyulurdu. Xınayaxdı qonaqlıq, mahnı və rəqlə sona çatırdı. Yeni Suvagil kəndində hazırda bu mərasim yerinə yetirilir. Qum kəndində toya bir gün qalmış gəlin və onun rəfiqələri hamama gedirlər”*[9,107-18].

Azərbaycanın hər yerində olduğu kimi, saxurlar arasında da gəlinin əl və ayaq barmaqlarına xına yaxan şəxsə hədiyyələr bəxş edilərdi. Azərbaycanlıların “xınayaxdı” mərasimindən bəhs edən Ş.Bünyadova yazır ki, ənənəyə görə *“xınanı isladan yaşlı qadına hədiyyə verilirdi. Qız anası bu qadına xonça tuturdu. Bu xonçaya əsasən konfet, parça və ya şal, yaxud da geyim əşyası hədiyyə edilirdi”*[2, səh.59].

“Lilay” folklor musiqisi qrupunun solisti Esmira Şabanovanın dediyinə əsasən, Zaqatala bölgəsində saxurlar “xınayaxdı” mərasimində “Ceyranım”, “Ay lilay”, “Salamalıklar”, “Ala gözlüm”, “Leyla”, “Ay aman, aman” kimi xalq mahnıları oxuyardılar [4].

Güllük kənd sakininin dediyinə görə, əvvəllər mərasimdə bir adət də mövcud olmuşdur. Belə ki, gəlin barmağı üzüklü əlini subay qızların başları üzərində tuturdu. İnəmə əsasən bu, subay qıza tezliklə evlənmək üçün verilən xeyir-duanı özündə ehtiva edirdi [12]. Qızlar bu mərasimdə əylənir, zarafatlaşıp və gəlinlə birlikdə rəqs edirdilər. Bütün bu deyilənlər toya 3 gün qalmış həyata keçirilirmiş.

Məlumatçılarımızın söyləməsinə görə, müasir saxurlarda oğlan evindən bir qrup qadın qız evinə gəlir. Qız tərəfdən olan bütün qohum qadınlar da qızgile toplaşırlar. Xınayaxdıya gəlin, ya da icarəyə götürülmüş şənlik evlərində keçirilir. Gəlin ailəsinin ağbirçəklərindən biri saxsı qabda xına dəmləyir. Qızlar xınanı bir-birinin barmaqlarına, ovuclarına çəkirlər. Oğlanın ailəsi, adətən, dolma və plovdan ibarət yemək də gətirir. Yeməkdən sonra gəlin hamıya çay süzüb verir.

Xınayaxdı günündə gəlin qırmızı rəngli milli geyimdə olur. Eyni zamanda, otaq qırmızırəngli əşyalarla bəzədilir. Zəlin mərkəzindəgəlinin oturması üçün "taxt" quraşdırılır və taxtın qarşısına qoyulmuş qırmızı örtüklü masanın üzərinə güzgü, şam, xına sinisi yerləşdirilir. Bəyin qohumları gəlinə müxtəlif cür hədiyyələr,şirniyyat, alt və üst geyimi, kosmetika, hamam aksesuarları, zinət əşyaları və s.ilə dolu xonçalar (səbətlər) gətirirlər. Bir sözlə, gəlin ailə həyatının başlanğıcında ayaqqabıdan başqa, ona lazım olan hər şeylə tam təmin edilir. Çünki, ayaqqabı vermək pis əlamət hesab olunurdu. Guya, ayaqqabı verilsə, gəlin ailə həyatında çətinliklərlə üzləşə bilər. Bir qayda olaraq, mərasimin sonunda iştirakçılara kiçik çantalarda xına qoyulur.

Ənənəyə görə, gəlinin ailəsi bəyin ən yaxın qohumlarına da (qardaşlar, bacılar, analar, atalar, nənələr, babalar) hədiyyələr verməlidir. Məsələn, bəyin atasına, qardaşına köynək, anasına, nənəsinə şal, bacısına ətir və s. bu qəbildəndir. Hətta,bir çox ailə kürəkənin toy üçün bütün geyim əşyalarını - kostyum, kəmə, köynək və s-ni də gətirirlər.

İrəlində deyildiyi kimi, müasir dövrdəhəddən artıq israfçı toy ənənələri saxur ailələrinə də təsir edir. Məlum olduğu üzrə, indi nəinki toyların, hətta elçilik, həri,nişan, qızgördü, ayaqaçdı, xınayaxdı kimi mərasimlərin də geniş şəkildə keçirilməsi ənənəsiformalaşmışdır: *“Xınayaxdı mərasimlərinin getdikcə daha dəbdəbəli xarakter alması isə birayrı məsələdir. İndi bu mərasimlərin evlərdə deyil, restoranlarda, iri şadlıqsaraylarında təşkil edilməsi haqda xəbərləri tez-tez eşidirik. Mərasimin adıda müasirləşib “Hanna Party” olub. Hətta belə mərasimləri təşkil edib,bəzəyən xüsusi şirkətlər də meydana çıxıblar. Əvvəllər təkə xına xonçası ilə yola verilən xınayaxdı mərasimi “Hanna Party”ə çevriləndən sonra onun təşkilinəən azı 2-3 min manat tələb olunur”[1].*

Beləliklə, bütün Azərbaycan bölgələrində olduğu kimi, Şəki-Zaqatala bölgəsində yaşayan saxurlarda da xınayaxdı mərasimi toyöncəsi adətlərdəndir, qadınlar barmaqlarına, ovuclarına xına yaxır, gəlin qırmızı paltar geyir, qız evinə xonçalar, hədiyyələr gətirilir.

Nəticədə onu qeyd edə bilərik ki, müasir dövrdə qədim kökləri olan xınayaxdı adəti bəzi ailə məişəti adətləri kimi dəyişikliyə uğramış, mərasimə yeni çalarlar əlavə olunmuşdur. Qloballaşma şəraitində qədim ənənələrə yeni baxış formalaşmışdır. Ümumən saxurlarda da bu adət ümum Azərbaycan səciyyəsi daşıyır. Belə ki, ailə məişətində bölgə xalqlarının mahiyyət etibarilə vahid ənənənin daşıyıcıları olduqları nəzərə çarpır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycanca xınanı yaxmaq problemi: dəbdəbə, rəqqasələr...// <https://virtualaz.az/cemiy-yet/10398325>, 09.2017
2. Bünyadova Ş. Orta əsrlərdə ailə./Ş.T.Bünyadova; Redaktor tarix elmləri doktoru, professor Nərgiz Quliyeva. -Bakı: "Elm" nəşriyyatı, 2012, -384 s.
3. Əli xınalı gəlin-Araşdırma.// <https://kaspi.az/az/eli-xinali-gelin-arasdirma/pages/pages/pdf/?action=disablemobile> 16 avqust 2013.
4. Musayeva T.Saxur etnik qrupunun folklor nümunələri Azərbaycan milli mədəniyyətinin tərkib hissəsi kimi | Konservatoriya// <http://konservatoriya.az/?p=3442>, 01.03.2022.
5. Quliyeva N.M.Azərbaycanda müasir kənd ailəsi və ailə məişəti.// N.M.Quliyeva; elmi redaktor tarix elmləri doktoru, professor Musayeva T.H.;-Bakı: Elm, 2005,- 348 s.
6. Rəcəbli Q.Toy //Azərbaycan etnoqrafiyası.3 cildə II cild.Baş redaktor akademik T.Bünyadov.Bakı: Şərq-Qərb,2007,s.315-331
7. Vəliyev V. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı: ADU-nun nəşriyyatı, 1970, 439 səh.
8. Курбанов К.Э. Брак и свадебные обряды цахуров в XIX – нач. XX в. ///Вопросы истории и этнографии Дагестана. (ВМЭД.) *Махачкала, 1974. Вып. V. С. 131-150;*
9. Соловьева Л.Т.Современная свадьба цахуров Азербайджана// .Полевые исследования Института Этнографии. Москва,1982,с. 107-108
Məlumatçılar:
10. Əhmədova Xanpəri Oruc qızı- Bakı şəhər, milliyətçə saxur, təvəllüdü – 1993-cü il
11. İradə Həməzəd qızı Rəfiyeva- Zaqatala rayonunun Gözbarax kənd sakini, təvəllüdü -1978-ci il
12. Yasəmən Ramiz qızı Babuşova- Qax rayonunun Güllük kənd sakini, təvəllüdü – 1975-ci il